

Setembre crític | | Actualitzat el 21/07/2023 a les 16:20

?Àlex Romaguera: «Les víctimes indirectes de la violència política, que són els familiars, han estat els grans oblidats»

Entrevista a l'autor de 'Víctimes en so de pau', recull de 15 entrevistes a familiars de víctimes de violència política en els últims 50 anys | «Així com les víctimes d'ETA, el GRAPO o altres grups que lluitaven contra l'ordre establert, han vist satisfeta la seva demanda, moltes altres han patit la doble victimització»

Àlex Romaguera, amb un exemplar de 'Víctimes en so de pau' | Meri Chiné

El periodista Àlex Romaguera (Barcelona, 1970), és l'autor de *Víctimes en so de pau* (Pagès editors, 2021), un recull de 15 entrevistes a familiars de víctimes de la violència política en els últims 50 anys a l'Estat espanyol. Hi ha des de les víctimes d'ETA o el GRAPO a d'altres d'assassinats promoguts des dels aparells de l'Estat o grups feixistes o jihadistes. Els testimonis recollits en el llibre hi parlen del periple viscut, però també del procés que els ha dut a implicar-se en iniciatives a favor de la veritat, la justícia i la reparació, en un exemple d'apoderament i coratge, alhora que un mirall perquè la societat faci memòria i no oblidí el que ha significat la violència a l'Estat espanyol des del tardofranquisme fins a l'actualitat. Moltes morts per violència política han estat causades per ETA, els GRAPO i altres grups de signe divers, si bé una gran quantitat han correspost als aparells de l'Estat o organitzacions que han actuat en el marc de la guerra bruta.

D'on sorgeix la idea o la necessitat d'escriure *Víctimes en so de pau*?

El 2011 havia conegut el Robert Manrique, un dels afectats de l'atemptat d'Hipercor. Ell havia rebut una carta del Rafael Caride Simón, des de la presó, per manifestar-li el reconeixement del dany causat: I en paral·lel, des del País Basc, una vegada ETA l'octubre de 2011 declara l'alto el foc definitiu, s'estaven engegant les trobades entre familiars de víctimes d'ETA i els victimaris, des de la presó de Nanclares de la Oca. I a propòsit d'això vaig fer un reportatge parlant amb la Maixabel Lasa i amb la Mari Carmen Hernández, que és la vídua d'un regidor del PP. Em va semblar molt interessant, perquè eren persones que trencaven el discurs de la venjança, de l'odi, de la rancúnia. I, en canvi, volien aportar el seu gra de sorra per l'inici d'un procés de reconciliació i de trobada, i de posar en valor la vida humana per solucionar el conflicte basc. Després d'això, cap al 2014-2015, vaig anar seguint el tema, vaig veure que a Madrid s'havien organitzat dues trobades a San Carlos Borromeo i a l'Auditori Marcelino Camacho de Comissions Obreres, on víctimes d'ETA, dels GAL, de la policia armada, del feixisme? es trobaven per dir: podem contribuir, com a persones afectades per la mort dels nostres familiars, per violències diverses, podem afavorir que la societat vetlli per la vida humana, i intentar que la violència desaparegui de qualsevol escenari. I em semblava que eren persones molt resilients, que a través del seu testimoni podien transmetre a la població que la societat civil ha de contribuir a anar cap a una societat més justa, més igualitària, on totes les víctimes siguin reconegudes, independentment de les seves idees. Posar l'accent que n'hi havia unes que són les causades per l'Estat, que havien estat silenciades. Per tant, hi havia aquesta necessitat primera de donar veu a una gent que tenien un discurs constructiu, i alhora rebatre el discurs que la dreta monopolitzava des dels mitjans que hi ha víctimes de primera i de segona, i que respecte determinades víctimes només val la venjança, el càstig i el menyspreu. Era un deure ètic també oferir aquest relat de persones que per mi són un exemple ètic i de comportament.

Un deure ètic com a persona, però també com a periodista? Perquè els mitjans sí que encara estan molt en l'escenari de la polarització, dels bons i els dolents, en funció d'on se situa el mitjà. Fins i tot els que potser no estan en un escenari tan polaritzat, és un tema que s'ha obviat molt aquest aspecte de la reconciliació, no?

El conflicte basc i altres episodis de violència que hi ha hagut a l'Estat han servit perquè determinats partits i mitjans utilitzessin el dolor aliè amb finalitats partidistes. I jo trobava que hi havia unes persones que ho havien viscut de primera mà que rebutgen aquest tipus d'actituds i que demanen que tothom que hagi vist lesionats els seus drets tinguin satisfets els drets a la veritat, a la justícia i a la reparació. I així com les víctimes d'ETA, el GRAPO o altres grups que lluitaven contra l'ordre establert, han vist satisfeta la seva demanda, moltes altres han patit la doble victimització. Primer, el dolor per la mort del seu familiar, i després, el menyspreu de les autoritats. Menyspreu vol dir que fins i tot ni s'ha encausat als botxins; si se'ls ha encausat, la justícia ha sigut lenta i els ha exonerat o els ha posat penes molt baixes. I pel que fa a la reparació, com que no figuren com a víctimes del terrorisme, no tenen dret a cap indemnització ni reparació de tipus psicològic ni de cap altre tipus. Era important destacar això, que de víctimes n'hi ha hagut de molts àmbits, i que, en la mesura que han patit un dany, no poden ser discriminades, totes han de veure satisfets aquests drets fonamentals.

Àlex Romaguera: «La violència a l'Estat espanyol ha estat un recurs que s'ha utilitzat per eliminar l'adversari o per combatre'l» Foto: Meri Chiné

Ja des del principi t'ho plantejaves no com un assaig, sinó com un recull de testimonis de familiars de víctimes de la violència política?

Sí, tot i que vaig fer una selecció de persones, pensant que a través d'elles podria explicar la violència que ha ocorregut a l'Estat espanyol des del tardofranquisme fins a l'actualitat, en aquests tres períodes que dic, 1968-1975, 1975-1982 i 1982 fins a l'actualitat. Que explicant la història anés a parar als rostres, a com això ha tingut unes conseqüències dramàtiques, amb noms i cognoms, cares i famílies, però també a través d'aquestes veus vinc a demostrar que la violència a l'Estat espanyol ha estat un recurs que s'ha utilitzat per eliminar l'adversari o per combatre'l. Això pot tenir moltes causes, segurament perquè venim d'una cultura de la impunitat, d'una cultura de la violència que es va imposar molt durant el franquisme. Aleshores no és un assaig, però sí que en la introducció i en el pròleg he volgut posar de manifest que hi ha hagut una violència sistèmica, sistemàtica gairebé, que ha afectat molta gent. I amb 15 testimonis ho poden explicar en primera persona, perquè ho han patit personalment. O sigui, és un llibre de testimonis, però que posa el focus en la història de l'Estat espanyol en els últims 50 anys.

Va ser complicat fer la tria? Quins criteris vas seguir?

Inicialment, partia d'una llista d'unes 50 persones, que vaig consultar amb el Robert Manrique, perquè ell des de molt jove, quan va patir l'atemptat, s'ha dedicat a conèixer víctimes que tenen aquesta capacitat de ser assertives, resilients, i em va ajudar una mica a veure quines persones tenen un discurs propositiu. Però la selecció va venir, més enllà d'identificar aquestes persones, buscar que formessin part de diferents períodes, que tinguessin parentescos diferents, i que

fossin de generacions diferents, i que els seus familiars haguessin estat víctimes de grups armats molt diversos, des d'aparells de l'Estat, grups insurreccionals o grups armats que lluitaven contra el sistema. Volia tot aquest equilibri. Perquè totes aquestes víctimes tenen en comú haver patit el mateix dol, el mateix dany, i alhora en comptes de quedar-se amb la seva rancúnia, han fet aquest procés de resiliència i estan compromeses amb la pau, la justícia i els drets humans, més enllà de les idees que puguin tenir. Havia de ser una selecció que complís amb aquests criteris d'equitat i com que volia explicar els 50 anys d'història, que n'hi haguessin de la transició, del tardofranquisme i casos com el del Guillem Agulló o altres que es veïés que en època democràtica hi ha hagut assassinats per eliminar persones que defensaven unes idees.

«Hi havia una necessitat primera de donar veu a una gent que tenien un discurs constructiu, i alhora rebatre el discurs que la dreta monopolitzava des dels mitjans que hi ha víctimes de primera i de segona»

Llegeixo que van quedar excloses aquelles persones, aquelles víctimes, que «han quedat submergides en el sentiment de rancúnia». Que no deuen ser poques. Et vas arribar a plantejar que, per tenir encara més diversitat, n'hi pogués haver alguna d'aquestes entre les entrevistades?

Hi havia el doble objectiu d'oferir aquestes veus positives, constructives, assertives, i alhora contrarestar-les davant el discurs que utilitza la dreta a través de les principals associacions de víctimes. Hi ha algun discurs que aclapara els mitjans que no ajuda a acostar a les persones, al camí cap al diàleg, cap a la reconciliació, cap a una societat més resilient. Les vaig excloure en tant que no aportaven un discurs positiu. Això no implica que no siguin persones que no em mereixin el màxim respecte, però precisament l'objectiu és posar el focus i donar un espai a totes aquestes persones que ens poden ajudar a entendre com l'acostament a l'altre, com la humanització és una manera de superar els conflictes i de resoldre les diferències entre grups i comunitats. En la mesura que aquestes veus puguin aparèixer, ocupar més la centralitat, ser escoltades, algunes víctimes que han caigut per ser manipulades o que no han tingut la voluntat d'escoltar l'altre, per prejudicis o pel que sigui, potser fan un canvi de postura. I de fet ja hi ha casos de persones que en els últims anys ja han començat a denunciar com el PP i el PSOE els han utilitzat amb finalitats partidistes. I eren persones molt bel·ligerants, amb un discurs molt agressiu, que culpaven fins i tot a les altres víctimes de la connivència amb la violència, quan era justament el contrari. Aquelles víctimes que han estat silenciades, que han estat incòmodes i oblidades de forma deliberada, són les que havia de posar en valor. Les altres ja tenen prou altaveus i el seu discurs es vehicula bàsicament a través de les dues entitats que l'Estat promou més.

Hi ha entrevistes amb familiars de víctimes de la violència d'estat, de la violència policial o de la violència d'extrema dreta, i també víctimes d'accions d'organitzacions armades com ETA o el GRAPO. Que convisquin en un sol llibre fa que aquest acabi sent incòmode a determinats sectors tant d'una banda com de l'altra?

Sí, és un llibre que probablement és més de futur que no pas de present, perquè al present encara hi ha moltes ferides. És difícil que persones que fins ara no es dirigien la paraula o tenien una enemistat manifesta per raons polítiques, es trobin i comencin a compartir com construir una societat on poder conviure i tothom tingui respectats tots els drets. Encara avui l'ombra de determinats familiars morts envaeix i aclapara molt el relat i per tant posar víctimes d'ETA, del

GAL, sembla que equiparis violències i no, el que equipares són les víctimes. Al País Basc, la mostra és que gràcies al Fòrum Social Permanent, a Gernika Gogoratuz o a altres iniciatives, gent que fins ara no dialogava o es barallava, ha aconseguit, en un marc d'absència de violència, a començar a parlar i a desfer tots els nusos que els impedia viure en pau. Potser el llibre contribueix a fer veure que totes les persones tenim la condició humana i que si ens acostem a l'altre podem entendre també part de la realitat que viu, dels seus pensaments, i a partir d'aquí establir una societat més assertiva. El llibre no pretén fer veure que no ha passat res, sinó que a través de persones víctimes que han sabut dialogar, ens mostren el camí a recórrer. Si aquestes persones que han viscut la mort d'un familiar, són capaces de parlar del seu patiment i treballar conjuntes per evitar que torni a passar, la societat no té més que seguir aquest exemple.

«És un llibre que probablement és més de futur que no pas de present, perquè al present encara hi ha moltes ferides»

Tu mateix que vens d'on vens, dels moviments socials, de postulats pròxims a l'Esquerra Independentista, no d'ara sinó de sempre, segurament t'hauria estat més fàcil fer un llibre sobre les víctimes de la violència d'Estat, de l'extrema dreta, de la policia? i, en canvi, has afrontat el repte de fer el llibre que has fet.

Segurament si no hagués conegut aquells primers testimonis, per decantació, o per inclinació ideològica, hauria dit que hi ha unes víctimes de les quals no es parla mai, que són les causades pels cossos i forces de seguretat de l'Estat, que no estan reconegudes oficialment com a víctimes del terrorisme, però entenc que precisament faig aquesta aposta per entendre que hi ha un nexe, un fil conductor o cordó umbilical, que és la condició humana, i que totes posen l'accent que no es pot defensar la violència sota cap supòsit, que no porta enlloc, que són persones propositives, i llavors, així i tot, penso que això no exclou la necessitat, i això ho apunto al final, i les víctimes també ho ressalten totes, que s'ha d'exigir, perquè no es torni a repetir, que l'Estat, que és el garant de la convivència, revisi i encausi tots els crims que s'han fet sota la seva empara. La prova és que estan sortint llibres, documentals, pel·lícules i tot tipus de creacions artístiques i manifestos que van en aquesta direcció. Ara ha sortit el llibre del David Ballester, que parla de les víctimes policials de la transició? Totes les víctimes del llibre admeten que l'Estat no ha actuat de la mateixa manera en funció de qui era la víctima, posant l'accent que això ha de venir acompanyat d'una sèrie de reformes. Són víctimes que sí bé algunes han estat reconegudes, admeten que en conèixer les altres, veuen que no han tingut el mateix tracte. I, per tant, mostren l'empatia, però també exigeixen que allò que van rebre elles, tota la resta que han patit una situació igual tinguin els mateixos drets reconeguts. No és exclouent. Que hi hagi víctimes de molts cantons no impedeix que hi hagi les víctimes de l'Estat que han estat desatenses de forma deliberada i irresponsable. I això impedeix que encara avui es puguin tancar les ferides que ha causat la violència des del franquisme i en les etapes posteriors.

Àlex Romaguera: «És un llibre de testimonis, però que posa el focus en la història de l'Estat espanyol en els últims 50 anys» Foto: Meri Chiné

Com afrontaves l'entrevista? Hi havia un temps de preparació de la persona entrevistada, de coneixement previ, de preparar-la perquè es buidés davant la gravadora? Més que mai devia tocar posar la sensibilitat per davant de la cerca de la declaració impactant, del titular fàcil?

Per preparar aquestes entrevistes em vaig entrevistar amb la Sara Bosch, la psicòloga que atén les víctimes de les Rambles i de Cambrils, que treballa amb la Pilar Manjón i el Robert Manrique per atendre a les víctimes d'aquests atemptats jihadistes i d'altres que s'han produït a Catalunya. I em va donar eines per afrontar diàlegs que eren llargs, de quatre o cinc hores, i establir amb aquella persona una proximitat i un espai de confiança que permetés que verbalitzés tot allò que necessitava dir. Perquè totes les víctimes en certa manera tenen una necessitat d'explicar, perquè han estat anorreades, han estat silenciades, i per tant tenen una vivència que volen posar de manifest, bé sigui perquè han patit la doble victimització, bé sigui perquè el seu familiar no ha estat reconegut, o perquè la seva vida encara avui està condicionada pels fets que van patir. Sí que em vaig procurar molt d'evitar situacions de furgar elements morbosos que podien eclipsar el relat més racional de com han afrontat el drama, com l'han processat, com l'han integrat a la seva vida, i com van fer el procés de desvictimització. I això per a mi, que era l'escaleta bàsica, no podia quedar enterbolit per elements de massa emotivitat que desnaturalitzés el relat. I el que vaig fer, abans de publicar-ho, és passar a cadascun el manuscrit perquè el validessin. En alguns casos, van voler treure algunes expressions, perquè les havien fet en moments de molta emotivitat i altres van voler incorporar matisos. Per tant, em vaig assegurar que elles se sentissin representades amb allò que apareix. És un procés delicat perquè són temes que mereixen una certa cura. Sobretot que a través d'elles t'apropis a un període polític, i que coneixent el que va passar

en aquell període, vegis que aquella persona ha suportat un dolor i ha viscut una situació d'injustícia i com les circumstàncies de la vida l'han portat a ser una persona que no ha quedat reclosa en el dol, sinó que ha aconseguit ser una persona resilient, activa i compromesa.

Algunes entrevistes van ser més complicades que altres de fer?

Sí, perquè hi ha casos que han quedat en la memòria col·lectiva o bé perquè la família, d'alguna manera ha metabolitzat el cas o bé perquè el mateix cas va quedar tancat d'alguna manera, encara, evidentment, són episodis que hi ha una falta de justícia i de reparació. D'altres que han tingut moltes derivades. El cas de la Pili Zabala, fa poc em va enviar un missatge, jo volia parlar amb ella, i em va dir que estava de baixa a causa que el Tribunal Europeu dels Drets Humans d'Estrasburg, havia sentenciat que la mare havia de costejar-se els costos judicials de 9.500 euros per haver reobert el cas. Avui encara pateixen aquest escarni. No només no han rebut justícia, se'ls ha posat com a botxins o culpables. O el cas de l'Asier González: l'assassí de la seva germana estava a la presó sabent que els serveis secrets de l'Estat l'havien aconseguit alliberar, s'havia fugat en tornar la policia li havia donat una identitat nova i, amb aquesta identitat, donava classes d'informàtica als Mossos d'Esquadra. Això va ser l'any 2010 i, a partir d'aquí, la família ho va tornar a reviuire i a experimentar. Hi ha molts casos que encara estan deixant un rastre de dolor, d'indignació que fa que sigui més difícil. D'altres ho tenen allà, forma part del seu equipatge biogràfic, però potser no tenen cap nou succés que els ho faci reviuire.

Et vas trobar amb algun ?no'? Alguna víctima que t'hauria interessat entrevistar i no va ser possible?

El Guillem Agulló quan va saber que hi havia la Rosa Lluch, hi va tenir una mica de recel. Va dir ostres, jo què he de figurar al costat de la filla d'un senyor que va formar part del govern de González. Primer, hi havia una sèrie de reserves. Però jo vaig voler posar l'accent en què tots tenien en comú això, que s'havia de fer justícia, que reclamaven a l'Estat un reconeixement de les víctimes, que defensaven una pau positiva, que vol dir una pau vinculada a la justícia social, la sororitat, a posar fi a la impunitat que encara s'arrossega des del període franquista. Això va fer que s'acomodessin, però sí que d'entrada va generar algun recel. Després amb un cert diàleg i intentant explicar el sentit del llibre ho han entès.

«Si aquestes persones que han viscut la mort d'un familiar, són capaces de parlar del seu patiment i treballar conjuntes per evitar que torni a passar, la societat no té més que seguir aquest exemple»

Què són les trobades restauratives? Suposo que ja ho coneixies prèviament, però t'ha sorprès alguna cosa en especial del que t'han explicat les víctimes dels contactes amb els seus amb qui havia exercit la violència sobre seu i la seva família?

Les trobades restauratives van tenir lloc entre el 2011 i 2012. Després que reclusos d'ETA que s'havien desmarcat de la banda van fer des de la presó un manifest on consideraven que era important que, com a persones que havien participat en una organització que havia causat danys. Reconeixien que havien causat un dany cap a un sector de la societat, bé sigui per depurar-se dels seus crims o perquè entenien que d'aquesta manera es podien començar a desconstruir i donar a les víctimes també aquest paper. Això es va fer el 2011-2012 fins que el govern de Rajoy va entendre que allò no li interessava als seus interessos polítics, perquè era desmuntar el relat dels bons i dolents. Però vist amb perspectiva, va ser un primer embrió de com anar recosint unes

ferides del conflicte no només a Euskal Herria, sinó el conjunt de l'Estat. El 2017, hi ha la declaració del Palau de Miramar de Donosti, on el col·lectiu de presos bascos fa el mateix pronunciament. I ja més recentment, el 2021, Sortu fa un reconeixement del dany causat. Hi ha un sector que està fent passos cap aquesta direcció, mentre que l'Estat no només no ho fa, sinó que a més, ha d'explicar al món, que està en contra que l'organització armada que ha actuat contra ells es dissolgués. És surrealista. Llavors, entenc que hi ha tot un corrent social, que és la societat civil, que són aquestes víctimes, que està afavorint anar cap a un escenari de convivència. És a dir, reparar una mica les conseqüències que ha tingut el conflicte per, després, abordar les causes. Aquí qui ha quedat despenjat és l'Estat. Primer, perquè no reconeix les víctimes que ha causat i, evidentment, nega la possibilitat que els bascos decideixin per si mateixos o que la societat en general pugui decidir el seu futur. Penso que el llibre també posa a l'Estat davant d'un mirall perquè ni en l'àmbit humà ni del dret internacional està actuant per garantir els drets i llibertats que empara a qualsevol persona.

En aquest sentit, hi ha víctimes de primera i víctimes de segona?

Precisament, les persones, els testimonis, en el que també coincideixen és que, de la mateixa manera que no hi ha assassinats de primera i de segona, tampoc hi ha d'haver víctimes de primera i de segona. I elles, pràcticament totes, s'han considerat, no només de segona, sinó de tercera, mentre que les que formen part de l'aparell de l'Estat o altres autoritats de l'Estat o dels dos grans partits monàrquics, PP i PSOE, han conegut la veritat, han agafat els botxins, han rebut reparació, se'ls ha reconegut públicament al carrer amb plaques, etc. Les altres no han tingut cap d'aquests drets. Llavors, elles, el que demanen és que no hi hagi cap mena de discriminació entre les víctimes, sinó que l'Estat ha de vetllar perquè qualsevol persona que pateix alguna d'aquestes característiques sàpiga què va passar, que els perpetradors tinguin un judici just i garantista i vegin reparats en formes d'ajuda i que, després, se'ls reconegui. Hi ha molta feina a fer en aquest sentit, l'Estat ha establert categories de víctimes d'acord amb les seves idees o origen, i encara avui víctimes dels GAL o les famílies de les víctimes dels GAL no reben ajudes perquè consideren que els seus familiars pertorbaven la pau social. És a dir, són víctimes que no només han patit el dany i l'estigma que, a més, se les fa culpables de ser familiar d'algú que va ser assassinat. És realment grotesc i em sembla kafkià. Casos com els de Puig Antich, o Guillem Agulló al País Valencià o Carlos Palomino a Madrid si han estat reconeguts és per la tasca de la societat civil, d'assajos, de polítics d'ajuntaments o altres institucions, però no de l'Estat.

Àlex Romaguera a la presentació del llibre que Setembre va organitzar a la Muntanya de Llibres de Vic Foto: Josep Comajoan

I, en canvi, per determinats sectors de població no està ni tan sols mal vist que l'Estat fes justícia pel seu compte.

S'ha instal·lat a l'imaginari, i això forma part de l'herència del franquisme, que l'Estat té el monopoli de la violència i tots aquells actes, omissió de delictes o abusos que admet, es fan sobre la base de conservar la democràcia. Aquests dies ho hem escoltat: «Si us estem espiant és per garantir la democràcia». Els 135 assassinats a mans de policies i guàrdies civils durant la transició, se situen en un mar de tal impunitat on l'Estat assumeix que practica la violència de manera legítima per conservar l'ordre establert. Aleshores fas un discurs on assenyaless un enemic, el degrades, el deshumanitza i el converteixes en una peça que cal sacrificar pel bé de la democràcia. Aquest és un debat que molta població acaba interioritzant i, llavors, si mort un activista d'ETA apunyalat per l'esquena, doncs bé, alguna cosa dolenta havia fet. També, va passar amb el cas del Guillem Agulló amb tot el relat que venia de *Las Provincias*, quan van començar a empastifar la seva figura. Des de l'Estat s'ha desfigurada i deshumanitzada per després justificar que la mort d'aquelles persones es podia justificar i entendre. Aleshores, el llibre el que ve a dir és no, no? precisament, l'Estat el que ha de fer és vetllar pels drets i no hi pot haver víctimes més justificables que altres. L'única manera és acabar amb la deshumanització actual per crear una societat on la condició humana estigui per davant de tot. De fet, quan alguna vegada em pregunten quines analogies veig amb el tema català, evidentment no és el mateix, però la màxima de l'«A por ellos», aquesta gent és dolenta, són terroristes, se n'havia empastifat tant la figura, que la gent aplaudia que se'ls anés a estomacar. No oblidem que, en principi, que la violència té tres angles: la violència directa, que és la física; l'estructural, que és l'exclusió social, de fet, l'IRA va néixer per la manca de la possibilitat de la població irlandesa d'accedir a llocs de treball; i, després, la violència cultural, que és aquell discurs que va a criminalitzar, que és la dels menas, els migrants, els catalans, o els comunistes. Al final, tot això el que fa és crear un caldo de cultiu que fa que quan hi ha un acte violent, poder dir que era un enemic de la

democràcia. Vull dir que per superar aquest escenari de violència, el que cal és crear espai de convivència, que la gent es conegui, comparteixi projectes i entengui la raó de l'altre i pugui dirimir els conflictes de forma dialogada.

Parles de veritat, justícia i reparació com a pilars de la reconciliació. I el primer que em ve al cap és que el punt de partida d'uns i altres per definir la «veritat» pot arribar a ser molt distant. Com s'assoleix aquesta «veritat»?

La veritat és el coneixement d'allò que va passar. De fet, encara que sembli mentida, els familiars de les víctimes no han començat a formar part de la jurisprudència fins ben entrat el 2001, amb una sentència del Tribunal dels Drets Humans sobre un assassinat que va passar en el conflicte entre Turquia i Xipre, els anys setanta. Fa uns anys el Consell d'Europa i les Nacions Unides han dit que quan hi ha un fet violent la família, les víctimes indirectes, han de tenir el dret de saber què va passar, s'ha d'investigar la veritat. És el punt d'arrencada perquè, des de la veritat, s'ha de respondre a una justícia i, des de la justícia, arribar a la reparació. De fet, hi ha dos drets. Un, el reconeixement, perquè si no hi ha reconeixement, la víctima veu que l'Estat es desentén, que no admet el que va passar o no ho considera rellevant. Després, n'hi ha un altre que és una de les lliçons del llibre, és que demanen el perdó, que rebin els diners és relativament indiferent, el que volen és que allò que van patir no torni a passar mai més. És la garantia de reparació. La garantia de reparació és que l'Estat habiliti espais de convivència, per crear una societat més justa, on no hi hagi persones excloses, una política basada en la justícia social. El 1997, es Nacions Unides reconeixen els drets de justícia, veritat i reparació, però quan es comença a parlar dels drets dels familiars, és el 2001. Fins ara, les víctimes indirectes, que són els familiars, han estat els grans oblidats i com si no haguessin patit cap conseqüència quan, en el meu llibre ho explico, les persones que han patit la mort dels familiars pateixen afeccions psicològiques i físiques com cardiopaties, estrès posttraumàtic, càncers, i tots els testimonis han patit i necessiten assistència psicològica i han rebut el sacseig emocional, que els ha causat malalties i problemes de tota mena..

«El llibre també posa a l'Estat davant d'un mirall perquè ni en l'àmbit humà ni del dret internacional està actuant per garantir els drets i llibertats que empara a qualsevol persona»

Dius que no has notat sentiments d'amargor, de ressentiment, cap a les persones que van assassinar els seus familiars. Costa una mica d'entendre, a priori, que hagi passat aquesta amargor i que, malgrat tot, és el que hi ha.

Les 15 víctimes tenen en comú haver fet aquest trànsit del qual parlo en aquest primer capítol del dol a la supervivència. Això vol dir que quan coneixen el fet, el primer que els passa pel cap és un sentiment de venjança, una ràbia, una còlera, una ira brutal. L'Aitziber Berrueta m'explicava que la seva primera reacció havia estat la de voler trobar la dona del policia assassí per carregar-se-la. Volia venjança. En Guillem Agulló em va explicar que va pensar a anar a trobar l'assassí i matar-lo. Tots tenen una reacció molt visceral. El mateix Iñaki Arrizabalaga se n'anava a llocs on havien mort activistes d'ETA perquè els explotava un artefacte i ho celebrava amb una ampolla de cava. Tots, la primera reacció és aquesta. Després, ve l'abatiment i les seqüeles físiques i psicològiques. I en acabat, ve la desvictimització. És un procés que, és clar, hi ha persones que s'han quedat instal·lades en l'odi i la rancúnia. Però, en canvi, altres han conegut persones que els ha passat el mateix i han pogut compartir el dol, perquè han començat activitats, per exemple, esportives, o perquè han rebut atenció psicològica i com apunten molts psicòlegs ho han pogut fer des d'una

mena de mecanisme de defensa, han pogut entendre i apropar-se a persones o fer teràpia de grup. Tot això combinat, el que fa és que aquestes persones pensin que tot això que he viscut jo, no vull que ho passi ningú altre. Aleshores, aquí és on comença l'assertivitat, la integritat i aquest discurs positiu. No vull dir que sigui lineal. La desvictimització té retrocessos i té moments d'aturada i la ràbia i el desconsol poden reparar-se. La Pilar Manjón explica que, després que el 2004 els jihadistes matessin el seu fill a Atocha, el 2005 era a Màlaga en unes jornades parlant d'això i hi va haver l'atemptat a Londres. Va haver de deixar les conferències, anar-se'n a l'hotel i no va poder sortir perquè es va enfonsar. No és fàcil. Però, precisament, elles consideren que la seva aportació pot ser aquesta. Rebre el perdó és aleatori, perquè el perdó té una connotació religiosa i si el reben perfecte, però elles prioritzen que les persones que han matat o exercit la violència s'adonin de l'error, que no s'hauria d'haver produït. I encara més que això, garantir la no repetició, perquè saben el que implica, perquè saben que si en cinc anys hi ha les mateixes condicions que provoquen un assassinat similar, jo ho reviuré de nou.

En una entrevista a la Directa explicaves que la majoria dels reconeixements públics del mal causat són fruit d'accions de la societat civil. I acabes dient que «la societat està madurant més ràpidament que el sistema de partits».

Sí, claríssim. Al País Basc, des del Fòrum permanent de Lokarri, que va ser l'associació hereva d'Elkarri i altres agents socials, són els que estan promovent trobades a Guipúscoa de veïns que fins ara no dialogaven, els miraven de reüll, que tenien enfrontaments, entre víctimes i victimaris, entre persones que van participar a ETA i també altres grups. És apropar, apropar i apropar, i dialogar per veure quines coses s'han d'abordar per garantir els drets. I sí, la societat sempre ha anat per davant i alguns partits han anat també assimilant-ho. En la majoria dels casos de reconeixement, com en el de l'Asier González, que l'Ajuntament de Madrid li ha dedicat una plaça a la seva germana, Yolanda González, per pressió dels veïns del barri on estudiava formació professional i, també, se li ha dedicat una plaça al barri de la família, on els familiars cada any li deixaven un ram de flors. En el cas del Carlos Palomino, el moviment antifeixista ha aconseguit que la Manuela Carmena, quan era alcaldessa de Madrid, li concedís una plaça. O Guillem Agulló, gràcies a tota la lluita popular, a les Corts Valencianes, fins i tot, amb el vot del PP, es va fer un acte de reconeixement i, al passeig dels Til·lers de València hi ha el Passeig Guillem Agulló. I així en la majoria de casos. Com el d'Àngel Berrueta, assassinat per un policia el 2004, els veïns del barri on va morir van recollir assignatures i al final UPN es va negar a fer res, però després va entrar Bildu i el va reconèixer, i més endavant el Parlament navarrès també ho va fer, a ell i a les víctimes de la guerra bruta. Però tot ha sigut la societat civil i, això, sumat a pel·lícules com *Guillem*, la sèrie *Zabala*, documentals, que posen llum a aquestes històries silenciades.

Entrevistes onze dones i quatre homes. Les dones han assolit més fàcilment aquesta actitud de superació de la violència de la qual han estat víctimes? O és casualitat?

Això m'hi he anat trobant a mesura que he fet el llibre. I al final vaig estar pensant de fer un capítol per posar de manifest com les dones sempre han tingut el rol de cures, de protecció de la família, han sabut manifestar més els sentiments; mentre que l'home, pel patró masculista, quan ha de fer el dol, sembla que l'home no pot plorar. Llavors, veus molts pares, que han quedat absolutament? El pare de la Yolanda González, em deia l'Asier, que encara avui que té 90 anys, encara ara no ha parlat d'això. El pare del Salvador Puig Antich, quan el van matar, va marxar i no en va voler saber res. En canvi, en molts dels casos les mares han estat al peu del canó, no només cuidant la família per tot el que havia passat, sinó també en els judicis, on algunes s'han arribat a encarar amb els assassins.